

قرائت‌خانه‌های ایران

● رضا هوشمند

پدیدآورنده

مسعود کوهستانی نژاد، متولد ۱۳۴۲ خورشیدی، تاکنون علاوه بر همکاری با هفته‌نامه کتاب هفته، دو هفته‌نامه جهان کتاب و ماه‌نامه کتاب ماه (کلیات)، آثار جدی و خوبی را به چاپ رسانده است:

۱. اسناد دادگه‌ها و هیأت‌های منصفه مطبوعاتی از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛ مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، چاپ اول ۱۳۸۱ش، ۷۶۸ص، وزیری.

۲. اسناد مطبوعات ایران (۱۲۸۶ - ۱۳۲۰ش)، با همکاری کاوه بیات، تهران: سازمان اسناد ملی ایران (ش ۱۱۶ و ۱۱۷)، ۲ج، وزیری، جدول، نمودار.

۳. حزب ایران، مجموعه‌ای از اسناد و بیانیه‌ها (۱۳۲۳ - ۱۳۳۲ش)، تهران: شیرازه، چاپ اول، ۴۱۶ص، رقعی.

۴. واقعه خراسان، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۵ش، ۱۹۴ص، رقعی.

۵. «کتابخانه ملی از چهل سال پیش از تأسیس»، دو هفته‌نامه جهان کتاب، س ۲، ۱۳۷۵ش، ش ۱۷ و ۱۸، ص ۶ - ۸.

۶. «مجموعه کتاب»، کتاب ماه (کلیات)، ش ۵۶، ص ۱۲ - ۱۵.

۷. چالش مذهب و مدرنیسم؛ سیر اندیشه سیاسی مذهبی در ایران نیمه اول قرن بیستم، تهران: نی، چاپ اول، ۱۳۸۱، ۳۷۵

● مسعود کوهستانی نژاد (مقدمه، گردآوری و تدوین). قرائت‌خانه‌های ایران از آغاز تا سال ۱۳۱۱ شمسی، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، زمستان ۱۳۸۲، چاپ اول، ۲۳۸ صفحه، رقعی، شمیمز.

صفحه، وزیر

۸. اختیارات، اصلاحات و لوایح قانونی دکتر محمد مصدق، تهران، نی، چاپ اول، ۱۳۸۳، ۷۸۱ صفحه، نمودار، وزیر.

۹. گزیده اسناد نمایش در ایران؛ دفتر اول: از انقلاب مشروطیت تا ۱۳۰۴ شمسی، تهران: سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۸۱، [چهل و هشت] + ۳۳۰ صفحه‌سند، وزیر.

۱۰. گزیده اسناد نمایش در ایران؛ دفتر دوم: از ۱۳۰۵ تا ۱۳۲۰ شمسی، تهران: سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۸۱. [سی و یک] + ۸۰۰ صفحه، سند، وزیر.

قرائت‌خانه چیست؟

قرائت‌خانه به مفهومی که در کتاب مورد بحث، درباره آن سخن می‌رود، نه کتابخانه و قرائت‌خانه و به مفهوم امروزی، سالن مطالعه، که مقصود، محل عرضه جراید، جهت قرائت عمومی و به قول اهل زمانه ما، همان سالن مطبوعات است.

چرا قرائت‌خانه؟

خرید جراید فارسی زبان خارج از کشور و توزیع رایگان آن‌ها در ایران و سپس پیشنهاد مؤیدالاسلام، مدیر پرآوازه روزنامه حبل‌المتین چاپ کلکته، بدان‌جا انجامید که افراد، تعدادی از جراید را در مکانی قرار دهند که خواستاران بتوانند آن‌ها را به صورت رایگان مطالعه کنند، و بی‌بضاعتی و مشکلات اقتصادی، دیگر موجب جهل و بی‌سوادی و عدم اطلاع از اخبار نباشد.

از همین تاریخ است که جراید، به عنوان مهم‌ترین پیام‌های فرهنگی، از حالت خصوصی خارج شده، و عمومیت حاصل کردند. در واقع، نخستین گام برای بهینه‌سازی اوقات بی‌کاری مردم، و جایگزین ساختن مطالعه به جای نشستن در قهوه‌خانه‌ها و شنودن افسانه‌های نقلی‌ها.

تشکیل قرائت‌خانه

تأسیس یک قرائت‌خانه، منوط به این دو شرط بود:

۱. کسب اجازه از حاکمان محلی
 ۲. استمداد و اجازه از علمای اعلام^۳
- این طرح، چندان عملی نشد و هرچند که استقبال لفظی خوبی از آن صورت گرفت، ولی گستردگی چندانی نیافت که علت را باید در چنین مواردی جست و جو کرد:
۱. عدم استقبال نخبگان فرهنگی آن زمان ایران از این طرح، همانان که عضو انجمن معارف بودند.
 ۲. عدم پی‌گیری و تمایل جدی مقامات دولتی در بخش مطبوعات که تقریباً ناشر تمامی جراید ایران بودند.
 ۳. عدم همخوانی فضای فرهنگی جامعه با پیش نهاد تشکیل قرائت‌خانه‌ها

۴. عدم تمایل دولت به رواج فرهنگ نشریه خوانی در ایران^۴ پس از پیروزی انقلاب مشروطه و با افزایش شمار مطبوعات، تأسیس قرائت‌خانه‌ها که سرعت بیشتری گرفته بود، به یکی از اهداف مشترک همه جمعیت‌های فرهنگی تبدیل شد، و توجه جدی و اساسی به گسترش فرهنگ و معارف در ایران، این‌گونه پی گرفته شد. به ویژه گسترش این مکان جدید در شهر تبریز که مهد مقاومت برای پیروزی مشروطه بود، نشان از پیوند آن انقلاب، با چنین مکانی داشت؛ ولی پس از چندی از فعالیت آن‌ها کاسته شده، و مؤسسان آن نیز به جای جمعیت‌های فرهنگی، احزاب سیاسی و یا شهرداری‌ها شدند.

کارکردها

- این مکان، اندک اندک، دارای کارکردهای فراوانی شد:^۵
۱. فعالیت‌های مربوط به جراید؛ شامل تأسیس نشریه، مخبری جراید، وکالت توزیع جراید، فروش جراید^۶
 ۲. فعالیت‌های آموزشی؛ شامل تشکیل کلاس‌های اکابر و کلاس‌های تدریس زبان خارجه^۷
 ۳. فعالیت‌های فرهنگی و هنری^۸
 ۴. فعالیت‌های سیاسی^۹

۵. فعالیت‌های متفرقه، شامل تشکیل بوفه برای پذیرایی از واردین، برگزاری کلوپ فوتبال و لاتاری^{۱۰}

استناد کرده، اشارتی ندارد.

نمونه‌ای از اعلان قرائت‌خانه‌ها به نقل از روزنامه قانون:

«در نتیجه اهانتی که از طرف پاره‌ای بی‌اطلاع در سرلوحه میخانه‌ها به مقام محترم یگانه ادیب معروف ایران، حکیم عمر خیام که آثار فکری آن مرد بزرگ محیی حیات ادبی ایران به شمار می‌رود، می‌کردید، قرائت‌خانه‌ای به افتخار آن یگانه حکیم معروف، تأسیس نمودیم...»^{۱۷}

تأمین درآمد

برخی از قرائت‌خانه‌ها بلیت می‌فروختند و برای ورود، باید ورودیه پرداخت می‌شد، به طور کلی منابع درآمد یک قرائت‌خانه را باید در چنین مواردی یافت:^{۱۱}

۱. مردم، از طریق دریافت حق عضویت و گردآوری اعانه^{۱۲}

۲. بودجه شخصی^{۱۳}

۳. کمک دستگاه‌های و سازمان‌های دولتی؛^{۱۴} تلاش و مداخله دستگاه‌های دولتی و وابسته به دولت، عملاً نهضت خودجوش و مردمی قرائت‌خانه‌سازی در ایران را به رکود و سکون کشانید.^{۱۵}

۴. فروش سهام^{۱۶}

۵. فروش و کرایه کتاب

۶. حق الوکاله جراید

پانویس:

۱. معرفی مجموعه کتاب، سیدفرید قاسمی، تهران: مرکز، چاپ اول ۱۳۸۰ش، ۲۴۰ ص، رقعی.

۲. سلسله مقالاتی را از ایشان در روزنامه توقیف شده سلام نیز به چاپ رسیده که با استفاده از آرشیو روزنامه قابل مراجعه است.

۳. همان، ص ۲۲ - ۲۳.

۴. قرائت‌خانه‌های ایران، ص ۱۵.

۵. همان، ص ۳۹.

۶. همان، ص ۳۹ - ۴۱.

۷. همان، ص ۴۱ - ۴۲.

۸. همان، ص ۴۲ - ۴۳.

۹. همان، ص ۴۳ - ۴۴.

۱۰. همان، ص ۴۴ - ۴۵.

۱۱. همان، ص ۴۵.

۱۲. همان، ص ۴۶.

۱۳. همان، ص ۴۶ - ۴۷.

۱۴. همان، ص ۴۷.

۱۵. همان، ص ۶۰.

۱۶. همان، ص ۴۷.

۱۷. همان، ص ۱۱.

مکان فعالیت

با بررسی کتاب درمی‌یابیم که بیشترین تعداد قرائت‌خانه‌ها پس از تهران، در رشت و بندر انزلی به وجود آمده‌اند. قرائت‌خانه «نریمانف» نخستین آن‌ها است که به سال ۱۳۱۵ قمری در باکو تأسیس شده، و قرائت‌خانه «آلیانس فرانسه»، آخرین آن‌ها است که در سال ۱۳۱۱ خورشیدی در شهر تهران فعالیت داشته است.

کتاب حاضر

کتاب حاضر، به منظور شناسایی قرائت‌خانه‌ها، به عنوان یکی از یادگارهای انقلاب فرهنگی مشروطیت تألیف شده و گزارش‌های موجود از فعالیت صد و چهارده قرائت‌خانه را ارائه کرده است.

منشأ گزارش‌های گردآوری شده در کتاب، اعلامیه‌ها و اخبار مندرج در مطبوعاتی است که در زمان بررسی، چاپ و منتشر می‌شده‌اند؛ گردآورنده، متأسفانه به فهرست مطبوعاتی که بدان‌ها